

UNIÓ TÖREKVÉSEK A NEGYVENES ÉVEKBEN.

(Második közlemény).

Míg a két konvent által alakított 60 tagú vegyes választmány tesz, tervez, tanácskozik s mielőtt annak munkálatát feltárnók, lássuk az időrend folyamán az unió eszméjét künn a kerületi gyűléseken és a sajtóban.

A református konvent azon tudattal oszlott szét, hogy a tiszai két kerület nem kellő melegséggel viseltetik az unió eszméje iránt. A lágymelegség gyanúja a tiszáninneri kerületre is kiterjed, ennél fogva a szeptember 28-án Perkupán tartott kerületi gyűlés melegebben karolja fel az eszmét, hogy a gyanút magáról elhárítsa, tiltakozik a gyanúsítás ellen, felhívja azon bizottságot, melyet tavaszi közgyűlésén a két protestáns egyház iskoláink egyesítése tárgyában kiküldött, hogy folytassa tovább munkálatait s míg a tavaszi közgyűlésen csak egyes hangok emelkedtek a miskolczi két gymnasium egyesítése érdekében, most már egyenesen határozatot hoznak Szathmári Király József indítványára, hogy az érdekelt két miskolczi egyház szólíttassék fel gymnasiumaik egyesítésére.¹ A hangulat tehát itt most már határozottabban foglal állást az unió mellett.

Érezhetőbb hatást gyakorolt a konvent a tiszántúli ref. egyházkerületre. A mint híre futott, hogy a kerület küldötte, br. Vay Miklós miként beszélt a konventen, sok helyen rosszaságukat fejezték ki a történetek felett. A szabolcsmegyei kisvársányi egyház szeptember 19-én egyenesen felkéri br. Vayt, hogy tárja fel a saját nézetét a kerületen őszintén, mert ők nem tudják hinni, hogy Vay a konventen a saját nézetét adta elő, hanem úgy vélik, hogy csak a kerület hivatalos álláspontját képviselte ott; kéri őt, hogy működjék közre a kerületen az unió iránti kedvezőbb hangulat megteremtésé-

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 83. sz.

ben.¹ Az érmelléki egyházmegye Tótiban szeptember 20-án tartott gyűlésében fájdalmasan panaszolja, hogy a kerület a konventen az unióval szemben tanusítandó miheztartása felől az egyházmegyét meg sem kérdezte; ebből kifolyólag egyenesen felszólították a többi egyházmegyét, hogy jogukat követelve szólaljanak fel a kerületi gyűlésben az unió mellett.² A bihari (Várad-Olasziban), beregi és f.-szabolcsi egyházmegyék is óvást emeltek a kerületnek a konventen tanusított magatartása ellen.³ Az ilyen mozgalmak s nyilatkozatok hatás nélkül nem maradhattak, a kerületi gyűlés október 10-én tényleg több határozottsággal támogatja az uniót és kimondja határozatában: „Bár a választmányi tagok kinevezésére nézve jogszerű észrevételei volnának ezen egyházkerületnek: a dolgok jelen állásában azonban ezektől, egyedül a tárgy érdekessége és annak előmozdításában közremunkálás tekintetében ezúttal elállva és óhajtásaikat annak idejére és helyére halasztva, a generális konvent által ezen egyházkerület kebeléből kinevezett tagok kirendelésébe megnyugvását nyilvánítja és azon végzésben megnevezett mindkét elnökét és tagját, Nagyzsombori Zsombori Imre úr ő nagyságát az ott kitűzött üdvös munkálatra maga részéről is ezentúl megbizza.“⁴ A konvent azon eljárását, hogy az uniói választmányba tagokat küldött ki, a kerületek jogkörének csonkítása miatt a dunántúli ref. egyházkerület is helyteleníti 1842 május 13—14. napjain tartott gyűlésében, mely az uniót üdvösnek tartja ugyan, de dogmai egyesülést nem akar.⁵

Hogy azonban a tiszántúli egyházkerület lágymelegsége úgyszólván izolálva volt a hazai protestáns társadalomban, ez több jeltől örvendetesen kitűnik. Az abauji ref. egyházmegye Czekeházán Patay vendégszerető házánál augusztus 16—17-én tartott gyűlésében a kormányzati uniót, tehát a Székács terve szerinti első lépést, megvalósítja tényleg az által, hogy az ág. ev. vallású Péchy Tamást egyházi ülnökké választja. Sajószentpéteren a templommal nem bíró ág. evangélikusok egy küldöttség által azt kéri a ref. consistoriumtól, hogy engedjék át nekik templomukat a ref. istentisztelet végeztével istentiszteletre, a melyre testvériesen azzal felelnek, hogy nemcsak átengedik ilyen célra a templomot, hanem együttesen is tarthatnak istentiszteletet és P. A. k . . . i ág. evang.

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 83. sz.

² *Pesti Hirlap* 1841. 81. sz.

³ *Pesti Hirlap* 1841. 93. sz.

⁴ *Pesti Hirlap* 1841. 83., 87. számok.

⁵ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1842 évf. 11. sz.

lelkész valóban fel is áll a ref. szószékbe, a ki az unióról beszélve „félre nem ismerhető buzgósággal emelé fel lelkeket rázó szavát“, melyet mintegy megbűvölten hallgatának a két hitfelekezet tagjai. Szatmárnémetiben, Kiss Áron (még akkor segédlelkész) tudósítása szerint, az egyesülés iránti vonzalmat úgy mutatták ki, hogy már a reformáció háromezredes emlékünnepe is a két hitvallású evangélikusok együtt vették az úrvacsorát. Miskolczon az ág. ev. egyház december 8-án tanácsosául választja a református egyház másodgondnokát, Szatmári Király Józsefet, a ki az unió feletti nagy örömmel foglalja el helyét a consistoriumban. A beregi ref. egyházmegye a következő év február 8-án Beregszászon tartott gyűlésében az ág. evangélikus vallású Freiseisen Dánielt rendes ülnökévé választja.¹ A kecskeméti ref. egyházmegye 1842 ápr. 29-iki gyűlésében egyházmegyei táblabíróvá (assessor) választja az ág. ev. vallású br. Prónay Albert pestmegyei főispán helyettest.² Dengelegen egyesült prot. templomot szentelnek fel 1842 máj. 29-én az ág. ev. Szviatkó János béri lelkész és a ref. Erdélyi János gödöllői lelkész nagy lelkesedés közben. Ime, az unió mozgalom kézzelfogható gyümölcsei!

De eszmei szempontból minden gyűléskezésnél és a testvériség minden megható nyilvánításánál fontosabb eredménye volt az uniónak egy közös protestáns lapnak teremtése. mely míg egyfelől az egyesülést a czímlapjára rajzolt egymást fogó kézben symbolikusan tüntette fel, másfelől tulajdonképeni feladatául azt tűzte ki, hogy a teljes uniót a tudomány fegyverével, az ész és szó hatalmával vegye munkába és vigye teljességbe. Ez a lap a Székács József, Török Pál és Taubner Máté szerkesztésében megjelent *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, mely az 1842. év április 7-én indult meg. Ez a lap programjához híven a teljes összeolvadás munkása volt, megnyitotta hasábjait a tudományos vitatkozásnak, mely leginkább azon kérdés körül forgott: miként lehetne a két felekezet dogmáit egyesíteni. Hozzá szólottak a kérdéshez: Lója Károly, Walentinyi János. Kolmár István, Boleman, Könyves Tóth Mihály, Lugossy József, Fáy András, Sükösd, F. A., Steinacker Gusztáv, Veress György. Gondolataik leginkább a symbolikus könyvek jelentősége körül forogtak és miután a teljes, belső unió a dogmai megegyezésen fordul meg, méltó, hogy nevezett írók álláspontját tüzetesen is megismerjük. A mai nemzedék is sokat tanulhatna tőlük.

¹ *Pesti Hirlap* 1841. 80., 93., 104. számok; 1842. évf. 121. sz.

² *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. évf. 7., 11. sz.

A vita főpontjai az úrvacsorai tan- és a praedestinatio voltak és nemcsak azon idők szellemének tanujelélül, hanem az unió egykori megvalósulhatásának is irányeszméjéül jegyezhetjük fel, hogy a teljes összeolvadást sürgetők mindannyian a Bretschneider által vezetett rationalismus hívei.

A kérdéshez *Lója Károly* szól először. Ő a szeretetet és szilárd akaratot emeli mindenek fölé és ezeknek védő aegise alatt úgy az úrvacsora, mint az előrevégzés (szerinte különben csak „előretudás“) tanát, valamint az alkotmányos szabadság alapjára viendő egyházszerkezetet egyértelművé tenni lehetőnek vallja. A hitágazatok egyesítését a symbolikus könyvek félretételétől reméli, hiszi, hogy ez által nem érné veszély a protestantismust, hiszen a protestáns egyház sem vallhat mást, mint a Jézus, ez pedig: a folytonos tökéletesedés, a minek azonban útjában állanak az „örök érvényű“ symbolikus könyvek. Kimutatja továbbá ezen symbolumok eredetét, hogy t. i. ezeket azon szükség szülte, hogy az államhatalmak előtt ezekben felmutassák tanaiknak veszélytelen voltát, de maguk e könyvek készítői sem arrogálnak változhatatlanságot örök érvényűnek, egyedüli birónak és próbakőnek a szenírást vallják. Ilyen szellem hatja át úgy a smalkaldi czikkeket és ágostai hitvallást, mint a helvét hitvallást, valamint a „Formula Concordiae“-t is. A symbolikus könyveket Bretschneider következő érveivel bírálja el:

„1. Az ágostai hitvallás eredetileg mentegető státusirat volt, mely által a reformáló fejedelmek eljárásukról a császárnak számot adtak s mely a hitvallási nevezetet csak onnan nyeré, mivel a fejedelmek és theologusok hitvallásukat elismerék, s körötte mint középpont körül gyülekeztek. Ezen hitvallásnak és más irományoknak az egyházi tanítók számára tanítási mintává emeltetésök nem az összes egyházak határozata, hanem világi kormányzók s tanácsosok által történt, kik hitvallásuknak törvényszerűségét illetőlegesen nem mondhatták ki.

2. A symbolikus könyvek tanítási mintákká emeltetvén, protestáns traditio jött létre, s a protestantismusnak azon alapelve, hogy a szentírás önmagából, nem pedig traditio által magyarázandó. egészen elmellőztetett. s egyszersmind azon alapelv is tetteg félrevettetett, hogy a hitnek, tanításnak s életnek egyedüli szabálya a szentírás.

3. Az ágostai. és helv. h. egyházaknak törvényes elismerése nincs azon vallástétekhez kötve, de a protestánsok hozzájuk önként ragaszkodtak.

4. A protestáns egyháznak mint keresztyénnek egysége kevés jellemző hittanon és szokáson alapul s egységét mint

protestánst, csak némely tét alakítja. A symbolikus könyvek nem alkalmasak az egyház egységi pontjának képzésére s a hitvallások sem nyerhettek egységet.

5. Még sokkal kevésbé alkalmazhatók a symbolikus könyvek a szentírás magyarázata egységének eszközzésére, mert azt nem parancsok, hanem csak a tudományok hatalma által idézhetni elő.

6. Ámbár a tanítói hivatalra meghívott egyed azon egyházzal, melyben fellépni szándékozik, ugyanazon hitvalláson lenni kényteleníttetik, mindazáltal nem köteleztethető, hogy a három század előtt fennálló s rég elholt egyházi gyülekezet közhitét használja zsinórmértékül.

7. A symbolikus könyvekre hivatkozó hiteskü, ugyanazon könyvek alapelvei következtében igazságtalan, s ha mindazáltal letétezik, érvénytelen marad. Midőn a hitszónok esküjének letétele által arra köteleztetik, hogy a symbolikus könyvek ezen alapelvét kövesse, egyszersmind arra is leköti magát, hogy hiteskűjét érvénytelennek tartsa.

8. A symbolikus könyvek tanítási mintákra nem alkalmasak, mivel egymással gyakran ellenkeznek, sőt még a német s latin szerkezet sem egyez meg mindenütt.

9. A symbolikus könyvek csak azon feltét alatt emeltettek tanítási mintákká, hogy ha a szentírás valódi érdemét foglalják magukban. De számtalan helyeket balul magyaráznak, sokat megállapítottak, mik a szentírást túlhaladják, vagy minden bizonyítás nélkül szűkölködnek, vagy az írásban semmi bizonyos alapjuk nincsen, vagy világos helyekkel ellenkeznek; az írás használata feletti tulajdon alapelveikhez hűtelenek.

10. Végre nyilvánosan bal, és a dolgok természetével ellentétben álló állításoknak egész tömegét foglalják magokban, melyeket, hogy hinné s tanítaná valaki, fel nem tehetjük.¹

Nem oly tudományos mélységgel ugyan, de nem kisebb meggyőződéssel ír *Walentinyi János* a dogmai egyesülhetés felől. Rámutat a keleti és nyugoti egyház egyesülésére, melyek nagyobb dogmai különbségeket át tudtak hidalni, mert egy értelem és szeretet vezérelte őket. Az egyesülést mi könnyebben véghez vihettük az apostoli hitvallás alapján, mert nálunk a hit közös kútfeje a szentírás; a hit egyes tárgyaiban is megegyezünk, csak az úrvacsorára és az üdvre kiválasztásra nézve vagyunk különböző értelemben. E különbség elsimítására rögtön javaslatot is tesz, hogy t. i. töröltessenek ki az

¹ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1842. évf. 8. sz. Bretschneiderről e műben többször van szó, ezért láttuk jónak elveit Lója után bemutatni.

ág. confessióból az úrvacsorai tannál az „in, cum et sub“ szavak (a kenyérnek alatta, felette és benne jelen van a Krisztus teste) és viszont a helvét hitvallás „absoluta praedestinatio“ tanából töröltsék az „absoluta“ jelző. Czikkét Lessingnek eme sokat jelentő szavaival végzi: „Egy bizonyos nézetben támada egykor két felekezet, melyek egyike vitatá, hogy jobb lábbal, másika pedig, hogy bal lábbal kellene a templomba lépni. Én nem bánom! csak hogy mindketten a keresztyén szeretet és egység lánczával szövetkezve lélekben és igazságban benn együtt imádkozhassunk“.¹

Kolmár István jászkiiséri ref. lelkész² a dogmákat nyílt kérdésnek hagyná, mert vallási dologban teljesen egyformán gondolkozó két ember nincs a világon. (Az ilyen unió azonban csak külső, látszólagos, mint a minő pl. az egyesült gör. katolikusoké).

A dogmák elavulását hirdető és a symbolikus könyvek örök érvényét megtagadó nyilatkozatok méltán keltették fel a teljes unió ellenzőivel a dogmai indifferentismus gyanúját; itt is, ott is emelkedett hang, ha nem a sajtó útján, de beszélgetések alkalmával, hogy a kik a dogmákban nem látják az unió akadályait, azok tulajdonképen nem is vallják meggyőződésből a saját felekezetük dogmáit. Ezen gyanúsítás ellen tiltakozik *Bolemann* „A vallási közönyösségről a magyarhoni két prot. felekezet egybeolvadását tekintve“ című czikkében. Egyenes őszinteséggel bevallja, hogy az elavult dogmák iránt csakugyan közönyösek ő és nézettársai, mert ezek a dogmák már elveszítették rájuk nézve becsüket, de csak azért, mert formájuk elavult. De e tekintetben nem hűtelenek a keresztyénség szelleméhez, hiszen Krisztus is azért alapított új vallást, mert közönyös lett a Mózes vallása iránt. Az alapelveket nézete szerint tiszteletben kell tartani, a dolog velejére súlyt kell fektetni, de a részleteket, a mellékkérdéseket bízzuk kinek-kinek a saját lelkiismeretére. Így idővel önmagától megéri az unió gyümölcse és megvalósítható lesz a teljes egybeolvadás.³

Könyves Tóth Mihály két hosszabb czikket szentel az uniónak. Az elsőben Lójával polemizál, a kinek nagy általánosságban mozgó eszméivel sehogy sincs megelégedve, részletesebb

¹ *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap* 1842. évf. 9. sz.: „Szózat az unió ügyében“

² Kolmár különösen Székácsfal polemizál, az uniót nem választja el a pesti főiskola eszméjétől, sőt egyenesen abban akarja megvalósítani az által, hogy legyen ott egy közös tanítóképezde, a melynek növendékei aztán az életben az unió szellemében tanítanak.

³ *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1842. 10. sz.

⁴ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1842. 11. sz.

és behatóbb tervrajzot sürget úgy a dogmák, mint az egyház igazgatására, úgy a liturgiára, mint a külön alapítványok jogi természetére nézve. Közszellemet kell teremteni! ez a jelszava; az uniót csak a rationalismus szellemében lehet megvalósítani, mert az unió ellenzői a symbolikus protestánsok között keresendők. Okos, józan, időszerű közeledést óhajt az unió hívei között és hogy e közeledést a maga részéről előmozdítsa; megírja másik cikkét. „A symbolok s symbolikus protestánsok uniójáról”.¹ Kimutatja ebben Lójához hasonlóan a symbolok keletkezését, azoknak épen hirtelen előállításukból folyó efemer értékét, a mit maguk e symbolok készítői is elismertek; következtetéseiben odáig megy, hogy kimondja a tételt: a symbolikus protestánsok nem is protestánsok. Helytelennek vallja, hogy a symbolokra a papoktól esküt követelnek, mert a pap lelkiismeretének korlátozását kerülni kellene. Kimondja alapelvül, hogy „a keresztyén hit és erkölcs szabálykönyve a Biblia”. Ezen alapelv elfogadásával lehet megtenni az unióhoz az első lépést, csak ezen alapon létesíthető belső unió, a mi sokkal szükségesebb a külső egyesülésnél. Ő nem nemzeti, nem magyarosodási érdekből és más mellékes tekintetektől óhajtja az egyesülést, hanem kizárólag vallásos szempontból, a mihez előfeltételül tudományosan felvilágosodott és erkölcsileg tiszta lelkületet kíván.

A symbolikus könyvekről hasonló szellemben nyilatkozik *Lugossy József*, a ki tolerantiával és racionális szellemben a dogmákat kiegyenlíthetőknek gondolja. Ő az uniót Kolmárral ellentétben felülről lefelé óhajtja foganatosítani.²

A symbolikus könyvek jelentősége felett folyó vitában legmagasabbra emelkedik ki a *Fáy András* alakja, a ki mély ismereteihez bátorsággal is birt arra nézve, hogy gondolatait az emberek tetszésére való tekintet nélkül feltárja és így őszinte jó akarattal használjon az ügynek, a melyet nálánál lelkesebben senki sem karolt fel. „Óramutató“-jában, melyet a sorok írója e folyóiratban már ezelőtt négy évvel részletesen ismertetett³ s azért jelen alkalommal csak vázlatosan érintek, a józan rationalismus hívének vallja magát, a vallást a tud. műveltséggel összhangzásban hozni törekszik, a symbolikus könyveket csak „tekintélyes tanácsadások“-nak ismeri el, a biblián kívül más kötelező symbolikus könyvet el nem ismer, sőt a józan ész használatát a bibliával szemben

¹ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1842. 12. sz.

² *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1842. 12. sz.

³ *Prot. Szemle* 1833. évf. 1. füzet 30—37. l. Valamint „*Fáy András mint protestáns*“ cz. különnyomatú műven 16—22. l.

is jogosultnak tartja, mert — mint igazán mondja — „az ész is Isten ajándéka, melynek józan használatától az Isten szava nem tarthat soha“. Aligha tévedünk, ha azt állítani bátorkodunk, hogy Fáynek eme műve indította tulajdonképen az ésszt gondolkodni a symbolumok felett és adott bátorságot a szabad nyilatkozásra.

Óramutató-ja főtárgyánál fogva még az unió kérdésével nem foglalkozik, ez ügyben akkor hallatta szavát a sajtóban először, mikor az uniói vegyesbizottság egy terv kidolgozását azon alválasztmányra bízta, melynek — a mint alább látni fogjuk — legtevékenyebb tagja, úgy szólván a lelke Fáy volt. Ekkor írja meg gyakorlati szempontból páratlan fontosságú cikkét „A magyarországi protestánsok egyesüléséről“¹ E czikkel is foglalkoztam ugyan már Fáyról írott művemben (64—65. l.), de mivel e helyen tárgyunkra, annak miként állására fényt vet, nem zárkozhatom el e cikk ismertetésétől. Mindenekelőtt kijelenti, hogy nem bocsátkozik dogmai polemiába oly czélból. „hogy kimutatni igyekezzék a semmi különbséget köztünk protestánsok között, hanem az unió gyakorlati oldalához szól. Három ellensége van az uniónak: 1. Az első csoport kivihetetlen ábrándnak tartja és pedig a mult tanulságain okulva. Ezzel szemben Fáy a porosz unióra mutat érv gyanánt, majd a keleti és nyugoti egyház egyesülésére; a multban tett kísérletek meghiúsulása csak azt mutatja, hogy helytelen volt a kiinduló pont, mert felülről lefelé erőszakolták az uniót, holott azt lent az iskolában kell kezdeni. De még ha ábrándnak bizonyul is törekvésük, a próbával hibát nem követnek el, ha szeretettel ölelik magukhoz a testvért s így közelítenek az isteni tökély felé, semmit sem veszítenek. 2. A másik csoport azért ellensége az uniónak, mert megszokott kényelmében fél az újítástól. Ezek a symbolisták, a maradó párt. De a symbolumokkal szemben haladni kell, hiszen „a keresztényen vallás malasztja abban áll, hogy a két élet boldogságára eszközöket nyújt nekünk és ez életbeni nyugtatásai által mintegy előkészíti amannak boldogságát“, e czélt pedig a symbolumok nem szolgálják. 3. A harmadik csoportot képezik az önzők, a kik a néppel takarózva alattomban dolgoznak az unió ellen. Pedig a nép maga nem sokat törődik a hitvallási különbségekkel s ha példát látna a testvériségre a művelt elemtől, ő is utána csinálná. A művelteknél legyen tehát erős az egyesülési hajlam s így kitartó munkával — lehet száz év múlva! — sikerülhet az egyesülés, mégpedig

¹ Megjelent a *Prot. Egy. Isk. Lap.* 1842. évf. 14. számában.

a teljes, szellemi és anyagi egybeolvadás. Az eszme azonban magától meg nem érik, érlelni kell azt ünnepélyes kinyilatkoztatásokkal és testületek tanácskozásaiban, valamint az iskolákban is a közös prot. elvek hangsúlyozásával, a különbségek lényegtelenségének, az egyesülés hasznainak és lehetőségének feltüntetésével. A népiskolákban közös kátét kell tanítani, de úgy a Lutherét, mint a Heidelbergi kátét mellőzni. Az unió programját így javasolja: 1. A papok és professorok semmiféle confessióra vagy symbolumra esküdni ne köteleztessenek. 2. A kisebb és gyengébb egyház helyen-helyen olvadjon bele a másik, a nagyobb prot. egyházba. 2. A papok az unió mellett tanítsanak. 4. A prot. gyermek mind az apa vállalását kövesse, egyh. hivatalokra mindkét felekezettől vegyesen választassanak. 5. Minden kánon töröltessék el. 6. A szertartások adiaforáknak tekintessenek. 7. Mind a 8 superintendens egy vegyes fő consistoriumban egyesüljön. 8. Iskolákban, templomokban s minden közintézetben szűnjék meg a felekezeti szűkkeblűség. 9. Énekesek, imakönyvek, apróbb káték, szünnapok stb. közösek legyenek. 10. Úrvacsoránál, a ki úgy akarja, ostyát kapjon, a ki nem, az kenyeret. 11. Minden művelt protestáns működjék az előítéletek legyőzésén, a félreértések felvilágosításán, a szögletességek kisimításán, társadalmi úton.

E követésre méltó üdvös tanácsokban a gyakorlati életre vonatkozó gondolatait közölvén, miután idővel meggyőződött Fáy, hogy a „*lapis offensiois*“-t az egész dolognál a symbolumok képezik, ezen akadály elhárítására is megtette a mit jónak látott, egy alapos tanulmányban feltárja a symbolumokról táplált gondolatait. „*Symbolumok*“ című czikke¹ hatalmas bizonyíték a sokoldalú Fáy theologiai képzettsége mellett s ép azért ez a rendszeres theol. értekezés színvonalán álló cikk is megérdemli, hogy eszmemenetét legalább főbb pontjaiban itt is feltüntessük. Ekkor már nyíltan két párt állott szemben egymással: a symbolisták és anti-symbolisták pártja. Hogy melyiknek van igaza, ennek megtudása végett megkérdezi Fáy a történelmet. Elmondja, hogy a német theologusok már a XVIII. század elején kritikai szellemmel dolgoztak a vallás kérdésében, az ész védelmében sok támadással megbirkóztak, de a vallás valódi szentségeit nemcsak nem támadták, sőt meg is védelmezték a támadókkal szemben, különösen a mindent gúny tárgyává aljasított francia frivolságok ellenében, a „königsbergi nagy bölcs“ (Herder János

¹ Megjelent a *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1844. évf. 3. számában.

Gottfried) pedig a „historiailag ostromolt vallást a tiszta okosság védszárnyai alá fogadja“. A restauráció után újra feléledt kritikai vizsgálat „bebizonyítja, hogy a symbolikus könyvek nem is azon célból keletkeztek, hogy hitszabályi szolgálatot tegyenek“ és hitszabályzókká csak a világi hatalom emelte azokat. A symbolisták erre a Hegel bölcsészetébe kapaszkodtak, mely „szédítő mélységbe süllyesztvén a symbolikus könyv állítmányait. innen úgy hozá fel közszemléletre azokat, mint okosság-szinúséggel amalgamozott tanokat“. E hosszas történeti fejtegetésből azt hozza ki tanulságul, hogy a symbolikus könyvek minden tekintetben nem tehetnek célszerű szolgálatot, de a vallás természete nélkülözhetetlenekké teszi azokat, mint a vallások különbözőségének jelvényeit. Hiszen a reformációnak sem volt elég magára a szentíráshoz hivatkozni, mikor a másik rész is ugyanezt tette, hanem vezérgondolataikat összegezni kellett s ezek a symbolumok, melyek nálunk a tekintély képviselői. „Imádva tiszteli a protestantismus -- mondja nagy igazán -- a Szentírás isteni tekintélyét, mert vizsgálódó elméje nemcsak az emberi szív és lélek örök kívánataival látja azt édes összhangzatban, hanem oly egyszerűeknek, oly tökéleteseknek találja annak igazságait, törvényeit, melyek a tökéletesedő léleknek örökös táplálékot nyújtanak“. A protestáns tehát eszével is szereti a bibliát, nemcsak szívével, de hozzá a symbolikus könyvek vezetnek, melyeknek tehát nagy tekintélye van, de örök érvénynyel mindamellet sem bírhatnak minden ízükben. A symbolumokat javítani kell. de csak az „azokon kihajtott és az idő miatt színe vesztett virágok“ helyébe kell újakat növelni s nem gyökereit irtani ki. A symbolikus könyvek a protestantismus „történetszerű létének feltételei“. A symbolumok javításánál a köv. alapelveket óhajtáná érvényesíteni: a czimből ki kell hagyni úgy az ágostai mint a helvét nevet. legyen az magyar; a javítás a kornak megfelelő exegesis szerint történjék a törvényhozás tudomásával;¹ a javítást a közvélemény végezze és e végből a tudósok a nyilvánosság előtt, a sajtó útján fejtsenek ki minden kérdést s csak mikor már így a nagy közönség is foglalkozhatott a javítás munkájával, akkor tegye meg a hivatalos kijavítást *a zsinat*. Hogy ez nem egy napi munka lesz, azzal Fáy tisztában van, de a hű munkás jutalmának édes érzetével nyugodtan mondja: „ha mi élők az igéret földére be nem léphetünk is, megma-

¹ Ezt azért hangsúlyozza, hogy a törvény védelme alól ki ne essünk, a mely törvény ág. és helv. hitvallásúaknak adott vallásszabadságról szól.

rad számunkra az útkészítés gyönyörűsége, vegyítve azon édes remény érzetével, hogy ott, hol utódaink a symbolumokat kijavítva birandják, el fognak enyészni a felekezetiesség közfalai is, előáll az óhajtott unió¹.

A symbolikus könyvek megújítását már a gyakorlati életre, az unió életbeléptetésére vonatkozólag tárgyalja *Sükösd*.¹ Ő is a teljes unió barátja, a mi könnyen megvalósítható, csak ne legyenek a theologusok önzők, a saját nézetükben elfogultak, hanem engedjenek a jobb vélekedésnek. Így az úrvacsorai tanra egységes véleményt lehetne teremteni. a mellékes dogmákat (a luth. ubiquitas-tan. a kálvini praedestinatio stb.) mint divatjuktól már úgylis kikopottakat el lehetne hagyni. Azt kívánja, hogy a lélekben legyen meg előbb az unió, majd teremt az magának alkalmas testet, alkalmas kifejezési formákat. E végből mint Mózes, új népet kell teremteni az iskolák által, főkép az ép e célra alapítandó pesti főiskola vezérlete mellett, hol az oktatók kezét ne kössük meg symbolikus könyvekkel. Egy új reformációra van szükség, a biblia alapján reformálni a symbolikus könyveket s erre majd önként következik az unió.

Kolmárral megegyezőleg a föltételes, vagy helyesebben a külső, részleges unió mellett foglal állást *F. A.*² A mult neki azt mutatja, a protestantismusnak szabad gondolkozást hirdető szelleme is azt tanítja, hogy sem. dogmai, sem liturgiai unió nem valósítható meg, sőt az egyházkormányzásban való teljes egység is itt-ott az egyéni jogokat sértené meg. Meg kell hagyni tehát a teljes szabadságot dogmai, liturgiai és egyházkormányzati szempontból továbbra is, de a közeledés legyen a cél. Az unió tervszerű haladását egy vegyes consistorium intézné. (E lágymeleg munka azonban a teljes unióra sohasem vezetne, az kétség felett áll).

Hasonló szellemben ír *Steinacker Gusztáv*³ gölniczi ev. lelkész, megtoldva azzal, hogy ne féltsék a reformátusok anyagi erejüket, a kasszákat nem akarják egyesíteni, az unió csak a jövőre alapítandó közös nevelési intézetek részére tervez közös pénztárakat. A dolog velejére tapint a reformá-

¹ „Az unió igéjének legalőször is a pesti főiskolában kell életbelépni“ cz. vezércikk a *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1843. évf. 47. sz.

² „Unió“ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1843. évf. 48. sz. E cikk írója nem Fáy András; a mint maga Fáy is tiltakozik ez ellen a *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1845. évf. 196. lapján; gondolatai is ellenkeznek Fáynek ismertett álláspontjával.

³ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1843. évf. 50. sz. „Votum az unió tárgyában“.

tusoknál az által is, hogy az adminisztrációs unió akadályául a reformátusoknak a „kormányzó konvent“ eszméjétől való idegenkedését tünteti fel. A nehézségek őszinte feltüntetésével szolgált a közügynek.

Fáyval egyetért Veress György úgy a symbolikus könyvek jelentésére nézve, mint abban is, hogy az unió teljes megvalósulása a távoli jövő zenéje.¹

Íme, így érlelődött az idővel a sajtó útján az unió. De mielőtt ennek eredményét egy pár szóban összefoglalnók, még egy nevezetes röpiratról kell megemlékeznünk, melynek becsét különösen emeli az, hogy szláv író nyilatkozik benne az unió mellett. Ez az író *Simkó Vilmos* pozsonyi ág. hitv. prédikátor és professzor s műve Pozsonyban, 1842-ben jelent meg ily cím alatt: „*Egyházi unió, azaz értekezés a magyarországi protestánsok vallási egyesüléséről.*“ Rossz magyarsággal írott, 76 lapra terjedő műve fő részét, mintegy négy szakaszt történeti bevezetésekre szenteli, elmondván a szétválás történetét s megfelelően arra a kérdésre: „miért fogadták el egyedül a magyar ajkúak a reformáta hitvallást s miért ragaszkodtak a németek és szlávok oly híven Luther értelméhez?“ Majd az egyesülési törekvések történetének vázolója után áttér tulajdonképeni tárgyára s fokozódó melegséggel fejti ki, hogy az egyesülés nemcsak lehetséges, de hasznos is, sőt szent kötelesség. Az eltérés három pontja nem kiegyenlíthetetlen, a mennyiben: 1. az úrvacsora-tanban csak a szélső irányok különböznek; 2. az isteni elrendelés (praedestinatio) tana is a közös alapul vett Augustinust vallja mesteréül, de magára a vallásos életre sincs befolyással, a nép előtt felesleges is fejfegetni; 3. a külső szertartások csak a köznép előtt képezik a megkülönböztetés jeleit, de ezeknek lényegtelen voltáról könnyen fel lehet a népet világosítani. Az így lehetők vallott unió hasznát abban látja, hogy az megszünteti köztünk a felekezeti villongásokat, anyagilag erősebbé tesz, szellemileg előbbre visz s a magyarosodásnak is szolgálatot tesz az iskolák közössé tételével. Ilyen hasznok reménye mellett az uniót megvalósítani szent kötelesség. Az előkészítés eszközéül egy közös népiskolai katekhismust, az egyháztörténet tanítását, közös magyar énekeskönyv kiadását ajánlja. A közös vágytól az unió megvalósítását reméli. Őszinte jóindulata tiszteletet ébreszt, ha eszméi nem versenyeznek is az unió előkelőbb harcosaiéival. Igaz magyar szive szólal meg soraiban.

¹ *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1843. évf. 51. sz.

Összegezzük most már a sajtó nyilatkozatait. Elsőben is feltűnő, hogy túlnyomó többségben vannak azok, a kik a teljes uniót lehetségesnek tartják, a kik a dogmai különbségeket kiegyenlíthetőeknek gondolják, tehát egy új symbolikus könyv készítése alapján egy véleményre hozni remélik a két prot. egyházat. Nevezetes dolog gyanánt jegyezzük fel, hogy eleinte nemzeti szempontból buzgólkodnak az unió mellett, utóbb a nemzeti eszme elhalványodása mellett mindinkább kidomborodik az a nézet, hogy az egyesülést a dogmák elavulása, a vallásos érdekek követeli. De viszont azt is lehetetlen észre nem venni, hogy a vallásos érdekek kidomborodásával mindinkább támadnak az aggódók, a symbolisták féltékenykedései, a melyek hovatovább érlelik a gondolatot, hogy a teljes unió — ha nem lehetetlen is — de a messze jövő reménye, hogy egyelőre meg kell elégedni a külső és látszólagos unióval. És már itt feljegyezhetjük, hogy a pánszláv idegenkedés mellett ez a dogmai féltékenykedés gyűjtötte leginkább a felleget az unió fényes napja elé, hogy utoljára teljes homályba merüljön az.

De ne előzzük meg a végkifejlődést, forduljunk a sajtótól azon testületekhez, melyek hivatalosan foglalkoznak tárgyunkkal.

Ott hagytuk el történetünknek emez ágát, hogy az 1841. évi, az unió óhaját kifejező konventek egy 60 tagú vegyes választmányt küldtek ki terv készítése végett. *A vegyes választmány* a köv. 1842-ik év július 2-án tartja első gyűlését Pesten gr. Zay Károly alelnök vezetése alatt, mert az elnökül felkért gr. Teleki József akadályozva volt a megjelenésben.

A választmány elvileg a teljes unió mellett foglal állást, megállapodván a köv. eredményben: „Az unió eszméjét illetőleg a választmány tagjai egyenként és összesen ünnepélyesen nyilvánítják, hogy: óhajtják és akarják eszközöltetni a magyarországi két evang. felekezetek oly egyesülését és mind szellemi, mind anyagi tekintetben egykori teljes egybeolvadását, mely ne erőszakoltatások által czéloztassék elérteni; hanem idő, tudományos műveltségű haladás kifejtései, jóakaratos kölcsönös értesülések, akadályok elhárítása, kisebb-nagyobb anyagi érdekeknek békés útoni egyesítései s az iskolák előkészítései által, mind a két fél testületeinek és lelkesebb egyéneinek közremunkálatával, kitűnő és folytonos szilárd akaratával, buzgóságával, példájával időnként haladva eszközöltessék“. Továbbá: „nyiltan kijelenti a választmány azon általános meggyőződését, hogy (az életbeléptetést) egyház-

kerületi állandó küldöttségek buzgó közremunkálkodásától várja, melyek az uniót nyilvántartsák, orvoslandó bajokat ajánlat mellett előterjeszszék, a végrehajtást elősegítve a helyenként mutatkozó akadályokat elhárítani, feladatuk nagy volta által ihletett lelkesedéssel törekedjenek". Előmunkálatok végzésére egy alválasztmány küldetett ki, melynek tagjaiul megválasztottak: Schedius Lajos kir. tanácsos, Fáy András, Polgár Mihály és Székács József (két egyházi, két világi, minden felekezetből kettő-kettő). Munkatervül megállapították, hogy ennek az alválasztmánynak javaslatát a vegyes választmány közülvése fogja tárgyalni, a megállapított tervezetet átteszik majd a konventekhez s ezek fogják leküldeni az egyes egyházkerületekhez, hogy azok a maguk körében megtegyék majd az intézkedéseket. Egyszersmind kimondatott az óhajlás, hogy a kerületek „az úrvacsora kiszolgáltatása, konfirmáció, ünnepi beszédek alkalmával és más alkalmas módokkal a híveket ezen egyesülés eszméjére, a különbségnek úgy sem nagy volta mellett, előkészítsek“.

Az uniói nagy választmány elvi megállapodásai leginkább a luth. egyházban azonnal helyeslő visszhangra találtak. A pár nap múlva, júl. 15-én Pesten tartott egyetemes gyűlés egyenesen meghagyja a kerületeknek, hogy „az uniói választmány jegyzőkönyvében javallott állandó küldöttségeket maguk kebeléből kinevezni és a tervezett feladásnak miképeni sikerítéséről évenként a nyolcz egyházkerületi egyetemes gyűlést értesíteni sziveskedjenek“. Ehhez képest aztán pl. a dunántúli egyházkerület (júl. 21—23.) felszólítja a papokat és tanítókat, hogy „az egyesülést a helybeli körülményekhez és különösen híveik értelmi kifejelettségéhez alkalmazott lelki munkálkodásaik által előmozdítani törekedjenek“.¹

Az *unioi alválasztmány* 1843. június 7-én gyűlt össze Pesten és elkészítették javaslatukat. E *javaslat* egész nagy munkálat, 35 lapra terjed és alaposan, részletesen tárgyalja úgy az unió akadályait, mint a teendőket.² Szerzője Fáy András.³

Eszmemenete a következő: A multban azért nem sikerült az unió, mert az eszközöket rosszul választották

¹ *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1842. évf. 17. s 25. sz.

² Nyomtatásban kissé megkésve 1846-ban adta ki Zay Károly ily cím alatt: „*Javaslat az unioi alválasztmánynak, a magyarországi két prot. felekezet egyesítése módjáról és eszközeiről.*“ Egyszerre jelent meg magyar, német és tót nyelven. Németre Tomka Kálmán, tóra Adamis Károly fordította le.

³ Kitészik ez Fáynek Székácsához küldött leveléből.

meg, de a tévedést helyrehozni az utódoknak kegyeletes kötelessége. Az előkészítői szerep a művelt osztályt illeti, vegyen részt belőle mindenki tehetsége szerint. A műveltekhez fordul tehát, azoknak előítéleteit akarja első sorban eloszlatni. Ilyen előítélet négy van. Az *első* ez: „az unió eszméje csak jóakaratos ábránd, emberiség költői ideálja létesíthetési alap nélkül, jobb emberek álma kivihetőségének valószínűsége nélkül“, és ezt a multból igazolják. De a Javaslat szerint az unióra a mult nem volt megérve. eszközeit fonákul használta, mikor felülről akarták erőszakolni vagy dogmákat kezdtek egyesíteni és nem az iskolákban munkáltak ránevelés által rajta. *Második* előítélet: „ha a két prot. felekezet egyesül, mindkettő kiesik a hazai törvények alól, miután törvényeink ágostai és helvét hitvallásúakra hivatkoznak“. Ezen, hogy úgymondjuk jogászi raffinériát nem teszik fel sem a klérusról. sem a kormányról, hiszen az egyesülés után a kormánynak is könnyebb lesz főfelügyeleti jogát gyakorolni, eddig is helyesli egyesülési szándékunkat, másfelől a klérus is átláthatja, hogy egymás támogatására. tehát nem mások megtámadására szövetkezünk. *Harmadik* előítélet azon bizalmatlanság. melylyel némely reformátusok gazdagabb alapítványaikat féltik az ág. evangélikusoktól, emezek közül némelyek nemzeti nyelvüket féltik amazoktól. Mindkét rémedezés alaptalan, mert egyfelől az alapítványok közössége csak zárköve lesz az uniónak, a mikor már nem lesznek külön érdekek; másfelől a szláv nyelvet nem fenyegeti az unió, hiszen a magyarság erősödése az állam érdeke és nem a protestantismusé, az egyháznak a nemzetiségekkel semmi számolni valója nincs. *Negyedik* előítélet a köznép vallási érzékenységével hozakodik elő. Ez azonban csak ürügy, mert ha a művelt osztály elfogadja az uniót, ha a hittani egység meglesz, akkor a szertartásban is lehet egyesülni. a nép követni fogja a műveltebbeket minden erőszakolás nélkül¹

Az előítéleteknek így remélt eltávolítása után az unió teendőit a Javaslat négy csoportba foglalja. Ezek közül első az *akadályok elhárítása*, nevezetesen: α) el kell törölni a szimbolokra, confessiókra esküvést papoknál, tanítóknál és más egyházi hivatalnokoknál. Ne állítsuk a szimbolokat a haladás útjába és a felekezetek válaszfalául, mert „azt állítani, hogy symbo-

¹ Ez a jobbágyság idején még gondolható volt, de ma, mikor a nép nagykorúságra, önállóságra van nevelve. mikor nyakunkon a socialismus. bajosan lehetne várni, hogy a nép vallási tekintetben önmagától követné az „urak“ példáját. R. K.

likus könyveinkkel örökre meg vagyunk kötve, annyi, mint kárhoztatást mondani a protestantizmusra, mely elszakadt volt a római egyháztól, sőt a keresztyénségre, mely elszakadt volt Mózes törvényétől". Attól nem kell félni, hogy a symbolikus eskü eltörlése közönyt fog támasztani, hiszen épen az erőszakolt symbolum tesz közönyössé; attól sem kell félni, hogy sokfelé ágaznánk ez által szét, mert megmarad közös forrásul a Szentírás, firmákul a confessiók, hiszen most is sokkal nagyobb az ágostai hitvallás kebelében a különbözőség egyfelől Hengstenberg és másfelől Strausz, Feuerbach és Bauer Brunó között, mint az ágostaiak és helvétiaiak hittana között". A confessiókra esküvés ellenmondás magukkal a confessiókkal, a melyekben több helyen ki van mondva a tökéletesedés eszméje. Németországban is eltörölték a confessiókra való esküt s még sem szakadt ott szerteszét az egyház. β) Fel kell világosítani a köznépet az unió akadályainak lényegtelen volta felől főleg az úrvacsora és konfirmáció alkalmával. γ) Eltörlendő a közeledést gátló kánonok. δ) Meg kellene ismertetni a néppel egy népszerű iratkában az unió mibenlétét. Második teendő *halasztás nélkül* felállítani: α) minden superintendentiában egy választmányt, mely az unió eszméjét érlelné és e célból vidékenként 3—3 tagú kis választmányokra oszlanék. E kis választmányok észleleteiket beterjesztenék a superintendenciára, mely az illető konventhez tenne azokról felterjesztést s ezeket a két konvent által alakított közös főválasztmány tárgyalná le, melynek határozatait a konventek az egyes kerületekhez küldenék le. A határozás joga a konventeket illetné. A kerületi kis választmányok munkássága arra irányuljon, hogy a szegényebb luth. és ref. egyházak egyesüljenek, a gyengébb olvadjon bele az erősebbe, az iskolákat tegyék közössé, a papokat bírják rá a testvérelekezeti templomában felváltva működni, alkalmilag közös templomok építését szorgalmazzák. β) Esperességi, egyházközségi, iskolai előljárók s a consistoriumok tagjai bármely prot. hívekből választassanak, valamint γ) a főbb iskolák tanárai is (egyelőre a theologiaiak kivételével). Harmadik teendő *előkészíteni az unióra nevelés által*. Itt szükséges: α) hogy a tanítók munkásságát ne kössék meg symbolokra esküvéssel. β) A hittanítók a felekezeti dogmák mellett a protestantizmus elveit, a különbségek lényegtelenességét, az elszakadás kárait is megtanítsák; a gyermekeknek közös káté taníttassék.¹ γ) A taná-

¹ Örök igazság marad, a mit a népiskolai vallástanításra a Javajelentés mond. „Mit is tartozhatnak zsenge elmékre benmaradó és csak tudósnak

rok magaviseletén a felekezethez semmi jele ne látszódnék meg. δ) Tanítók s tanítványok látogassák a másik prot. felekezet templomait, a hol úrvacsorát is vegyenek. ε) Felekezeti különbség nélkül kitűzött czéllal tétessenek alapítványok. ζ) Prot. nevelők, tanítók közös intézetben nyerjék kiképzetésüket. Negyedik és utolsó lépés a teendők sorában *időnként és fokoként közelíteni egymáshoz*. Ennek részletei: α) A külső szertartásokat mindenik fél nyilvánítsa adiaphoráknak, miket követni vagy elhagyni szabad tetszéstől függjön. β) A superintendentiák mondják ki, hogy templom — pap vagy superintendentus — szentelésre a másik felekezet superintendentusai és esperesei is meghívassanak s ők ott tényleg is szerepeljenek. γ) Mondják ki a konventek, hogy a vegyes prot. házasságból származott gyermekek mind az apa vallását követik. δ) Egyházkerületi és vidéki, egyházi és iskolai ülnököknek, presbytereknek, sőt egyházi és iskolai gondnokoknak is bármely prot. felekezet tagjai választathassanak.¹ ε) Apránként minden egyházi és iskolai intézet közössé legyen. ζ) Énekes, imádságos és iskolai könyvek, főleg kis káték közösen alkottassanak, az egész tanítási rendszer közös legyen. η) Az úrvacsora kenyérben és ostyában egyiránt osztassék s azt állva is, térdepelve is vehessék tetszés szerint. θ) A superintendentiák és tractusok újlag osztassanak be az unió szellemében. ι) Végül a kánonok és kormányzás közössé tétele után befejezésül a parókhára bármely prot. felekezet lelkészei meghívhatók legyenek, minden alapítvány közössé tétessék s egy nevet, a „keresztyén evangélikus“-t vegyék fel.

Ilyen lépések megtételéhez a Javaslat szerint is egész akarattal és lankadni nem tudó, tűrésre kész munkásság szükséges és ha e Javaslat gyakorlati kivihetőségét el kell ismerünk, be kell látnunk, hogy ilyen alapon, talán száz év múlva, de az unió csakugyan megvalósulhatott volna s megvalósulhatna.

A tervezet a dolog természete szerint leginkább számít mindkét fél lelkészeire s az unió az ő buzgólkodásokon fordul meg, az ő magaviseletükkel áll és esik. A terv nem sikerült, de ez távolról sem csökkenti a Javaslat értékét, mert

való oly hittanok, melyek sem keresztyén erkölcsök képzésére, sem idveségeik munkálódására befolyással nincsenek; mik a szívnek hajlamát, legfőbb tekintetűt, a gyermeknevelésben, nem formálják; mik a gyenge elmét felvilágosítás helyett foglyozzák vagy mysteriális homálylyal töltik el? Ma is megszívlelhetné e szavakat sok káté-író.

¹ Talán ez vezette az 1881/82. évi debreczeni zsinatot, mely az egyházközségi gondnokra csak azt kívánta, hogy az „pretestáns“ legyen.

ez a gyakorlati életnek annyira éles figyelembevételével készült, hogy készítőitől az őszinte akarat mellett a mély belátás elismerését megtagadni nem lehet.

Az 1843. év június 7-én készült eme javaslat valószínűleg még az ugyanazon évben tartott konventi gyűlések által elfogadott, de annak közzététele és megismertetése körül jelentékeny mulasztásokat követtek el. Úgy látszik, hogy ez a javaslat már mint határozattá emelt munkálat inkább az egyesek buzgólkodása folytán jutott szét az egyes testületekhez, de hivatalos intézkedés hosszú ideig nem folyt bele ennek az elterjesztésébe. Erre mutat az, hogy míg a zalavidéki ág. ev. esperességben már az 1844. év közepén közbeszéd tárgya e munkálat, sőt még az 1843. év folyamán ismeretes lett az evangélikusok közt a Dunántúl, addig református részen még az 1844. év aug. végén sem ismerik ugyancsak Dunántúl és Márton Gábor, a veszprémi ref. esperes, egyenesen interpellációt intéz ez ügyben az alválasztmányhoz.¹ Ezt a feltevést igazolja az is, hogy míg az ág. evangélikusok egyetemes gyűlése 1844. szeptemberében már az uniói javaslatra beérkezett észrevételekkel foglalkozik, azokat a választmányhoz utasítva, addig református részen az egész javaslatnak semmi nyoma nincs.²

A sürgetésnek, a buzgólkodók türelmetlenségének még egy évig sincs sikere, míg aztán 1846-ban nyomtatásban megjelen a Javaslat gr. Zay Károly költségén, a mikor aztán a kerületek a maguk körében szétosztják és a Javaslat értelmében egyházkerületi küldöttségek bizatnak meg a helyi unió készíttetésével.³

Az eszme aluvó félben van, ama nevezetes szalmaláng utolsókat lobban s az idők jeléül kell feljegyeznünk, hogy már az 1845-dik év elején az unióért különben lelkesedő Török Pál is feladja reményét, illuziónak látja az egész dolgot s meglegszik annak a sürgetésével, hogy a reformátusok lépjenek közelebb egymáshoz, egyesítsék a kerületeket, az iskolákat, közeledjenek egymáshoz a papok és világiak.⁴ Egy álnevű író (Daru) is azzal vigasztalja magát, hogy az ígéret földére csak a jövő nemzedék fog bepillantani.⁵

¹ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1844., évf. 34. 37. sz.

² *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1844., évf. 38. sz.

³ *Prot. Egyh. és Isk. Lap* 1846., évf. 22. sz.

⁴ *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1845., évf. 2. sz.

⁵ *Prot. Egyh. és Isk. Lap.* 1845., évf. 11. sz.

Az 1846. évben kiosztott Javaslat nem költ fel kellő érdeklődést a toll embereiben, mint a hogy a Javaslat készítői remélték. Alig akad néhány fő, mely a felett gondolkodik s alig akad egy-két kéz, mely helyeslő vagy gáncsoló fejtegetéseit papírra veti. Mielőtt azonban erről beszámolnánk, az időrend folyamán egy igen jelentékeny s az unióra végzetessé vált izgató iratról kell megemlékeznünk.

Lic. Rácz Kálmán.
